

Pål Grøndahl • Ulf Stridbeck (red.)

RETTS- PSYKIATRISKE BERETNINGER

Om sakkyndighet og
menneskeskjebner

PÅL GRØNDAHL OG ULF STRIDBECK (RED.)

RETTSPSYKIATRISKE BERETNINGER

OM SAKKYNDIGHET OG MENNESKESKJEBNER

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2015
1. utgave, 1. opplag 2015

ISBN 978-82-05-54678-3

Omslagsillustrasjon og illustrasjon til delsider: © Stockbroker RF / imageselect
Omslagsdesign: Gyldendal Akademisk
Sats: HAVE A BOOK
Brødtekst: Minion 10,5/15 pkt

Grafiske illustrasjoner:

David Keeping: 1.2, 1.3, 9.1, 16.3, 18.1, 19.4 og 21.1
Zoobanica (Debbie Maizels): 7.1

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Akademisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk
akademisk@gyldendal.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller avtaler
om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.
Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning,
og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

Pierre Rivièr (i 1835), Daniel McNaughtan (i 1843), John W. Hinckley Jr. (i 1981) Mattias Flink (i 1994), Mijailo Mijailović (i 2003) og Anders Behring Breivik (i 2011) har alle det til felles at de har begått alvorlige straffbare handlinger som drapsforsøk, drap og massedrap. En annen fellesnevner er at de stilte rettsvesenet overfor store utfordringer. Kjernespørsmålet som ble reist var om disse gjerningspersonene var så psykisk syke at de ikke hadde skylddevne og derfor ikke kunne straffes for sine grufulle handlinger. Var de utilregnelige i henhold til loven? Sakene utløste debatt mellom og innad i de juridiske og medisinske/rettsspsykiatriske miljøene om hvor grensen for straffbarhet skulle gå. Ikke sjeldent har det oppstått en tautrekning mellom fagfeltene juss og psykiatri/psykologi. Den skriveføre politilegen og pioneren i norsk rettsspsykiatri Paul Winge (1857–1920) mente at dilemmaene imellom juss og rettsspsykiatri var følgende: Hvordan kan straffeloven best være formulert for å treffe utilregnelighetens vesen? Hvem skal ta den faktiske avgjørelsen om utilregnelighet er til stede? Og, hvordan skal utilregnelige lovtrytere tas hånd om (Winge, 1915)?

Få fagfelt vekker så mye debatt og følelser som rettsspsykiatri. I vanskelige og profilerte saker retter både fagfolk og «kommentariatet» skarp kritikk mot rettsspsykiatrisk sakkyndige og sviktende lovverk. Når saken er ferdig blir det stille og det meste fortsetter som før. Da blir det stille inntil neste alvorlige og vanskelige sak hvor nye utvalg nedsettes uten at det egentlig bringer oss nærmere løsningen på Winges grunnspørsmål. Også Bernt Gran hevder at rettsspsykiatriens diskusjoner går i sirkler (Gran, 2014). Det kan tyde på at til tross for periodeviser debatter og utredninger, så er det lite nytt under solen– de samme tema debatteres med repeterende argumentasjon. Kanskje kommer vi aldri helt i mål, og vi slutter oss til historikeren Svein Atle Skålevåg i at utilregnelighetsspørsmålet er et av de vanskelige vi har. Idehistorikeren Roger Qvarsell har skrevet:

Varje tid och varje samhälle har utifrån sina förutsättningar försökt nära sig och hantera problemen med de psykiskt störda lagöverträdarna, men varken rättsväsendet eller den offentliga värden förefaller vara rustade för att komma med några mer slutgiltiga förslag och några sådana finns säkerligen inte heller. Av allt att döma är detta ett område där diskussionen aldrig kommer att upphöra, meningsmotsättningarna alltid kommer att vara stora och alla de åtgärder som vidtas efter en viss tid kommer att förkastas. Kanske är människans gåtfullhet för stor för att det skall kunna finnas några enkla svar och entydiga lösningar på de problem som hänger samman med den komplicerade frågan om sambandet mellan brottslighet och sinnessjukdom (Qvarsell, 1993, s. 348).

Det finnes allerede lærebøker i rettspsykiatri som er nyttige oppslagsverk. Denne boken er ikke et slikt oppslagsverk. Her skal vi presentere et spennende fagfelt gjennom en blanding av historiske vinklinger, reelle saker og faglige bidrag. Vi håper at en slik tilnærningsmåte kan vise rettspsykiatriens utvikling og de vanskelige dilemmaene på en engasjerende og klargjørende måte.

Vi starter med et innledningskapittel som gir en oversikt over hva rettspsykiatri er. Det er bokens lengste kapittel. «Skulle det stundom falle noe tørt» (Ibsen, *Terje Vigen*) så husk at nettopp dette kapitlet gir bakgrunnskunnskap om rettspsykiatrien (hvis du ikke er kjent med det fra før), noe som gjør resten av boken lettere å lese. Etter innledningskapitlet presenterer vi i Del I historiske kapitler om hvordan fagfeltet ble til. Så går vi i Del II over til de tilstandene som i henhold til norsk lov kan gi utilregnelighet: psykotisk, sterkt bevissthetsforstyrrelse og psykisk utviklingshemming i høy grad. Her omtales også stemningsforstyrrelser og rusutløste psykoser. Hvert tema dekkes av to tekster. Først en innledende historie skrevet av en av redaktørene. Denne historien etterfølges av forskningsbaserte bidrag. Disse er skrevet av fremtredene fagpersoner innenfor sine spesialiteter. I Del III omtaler vi ulike kliniske tilstander (dyssosialitet/psykopati) og atferd (stalking, brannstiftelse, partnerdrap, falsk forklaring) som rettspsykiatrisk sakkyndige ofte vil bli bedt om å vurdere, fordi handlingen(e) *kan* sette spørsmålstege ved deres tilregnelighet. Disse kapitlene er bygget opp på samme måte som tidligere nevnt med en historie og en fagkommentar. Del IV tar for seg ulike innfallsvinkler til rettspsykiatrisk metodikk som prejudisielle observasjoner, risikovurdering, simulering og beslutningsteori. Del V inneholder et kapittel som gjør en vurdering av den siste offentlige utredningen av norsk rettspsykiatri, NOU 2014: 10 som ble avgitt i oktober 2014. I bokens siste del, Del VI, blir rettspsykiatrien presentert fra ulike ståsted. Her vil forfatterne, en dommer, en aktor, en forsvarer, en observand og en nestor i rettspsykiatri, bringe sine personlige skråblikk på rettspsykiatrien.

De straffbare forholdene vi skildrer i boken har skjedd. Vi har fått innsyn i enkelt-saker i Den rettsmedisinske kommisjon og i Riksarkivet. Slikt innsyn har blitt gitt

av Riksadvokaten etter tilrådning fra Rådet for taushetsplikt og forskning. I tillegg har vi fått skriftlig tillatelse fra noen observander til å benytte oss av deres saker anonymt. For å sikre anonymitet har vi i noen tilfeller blandet to eller flere saker som var like med hensyn til den rettspsykiatriske problematikken. I tillegg har vi endret navn, bosted, yrke og så videre på de som omtales. Poenget er at historiene skal være typiske for det saksområdet som skildres, ikke at man skal kunne gjenkjenne vedkommende. Vi har ønsket å belyse sakene ut fra et rettspsykiatrisk perspektiv og ikke fordele skyld eller fordømme noen. Tvert i mot, det er vår klare intensjon å behandle de omtalte observandene og sakkyndige med respekt, og vi håper å ha lykkes med det. I fire tilfeller er sakene så kjente at vi har omtalt disse med riktig navn og bakgrunnsopplysninger, disse er Hollekim, Paulshus, Quisling og Riisnæs.

Vi håper at boken først og fremst vil være interessant lesning for lek og lær om et viktig og omdiskutert fagfelt. Den kan forhåpentligvis gi innsikt i de dilemma som både observander, sakkyndige og de juridiske aktørene står overfor. Svarene er ikke alltid så enkle som man kan få inntrykk av når mediene og kommentariatet roper høyt og tabloid. Vi tror også at boken kan være nyttig for de som allerede arbeider med rettspsykiatriske spørsmål og for studenter som i nær fremtid kan komme til å gjøre det. Gir boken grunnlag for nyansert og konstruktiv debatt, er vi svært fornøyde med det. Skulle den også gi grunnlag for å dytte rettspsykiatrien mot å bli en mer akademisk faggren, noe den knapt kan sies å være i dag, vil vi applaudere det med begge hender.

Dette bokprosjektet kan sies å være drevet frem som en dugnad med mange dyktige bidragsytere. Uten dem ville dette bokprosjekt stoppet som en god idé. Alle vi spurte, sa seg med en gang villige til å bidra, og de har levert innen våre tidsfrister. Det er storartet, og derfor ønsker vi å gi dem en stor takk. Vi vil også takke de observander som vi har forespurt, og som har gitt sin tillatelse til at vi har kunnet bruke deres anonymiserte og dels omskrevne historie. Uten dem ville dette prosjektet blitt så mye vanskeligere. Endelig vil vi rette en spesiell takk til våre fagkonsulenter, professor emeritus Hans Fredrik Dahl, psykiater Asbjørn Restan og professor Marit Halvorsen, som har lest manus og kommet med viktige og nyttige bemerkninger. Mange takk til dere. Men uansett – det som er skrevet av oss begge, er vårt eget ansvar. En av redaktørene (P.G.) har mottatt støtte fra Fritt Ord.

Oslo, oktober 2015
Pål Grøndahl og Ulf Stridbeck

Litteratur

- Gran, B. (2014). *Hundreår med hodebry. Utilregnelighetens historie*. Oslo: Cappelen Damm.
- Qvarsell, R. (1993). *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom* (1. utg.). Stockholm: Carlson Bokförlag.
- Winge, P. (1915). *Den norske sindssygeret historisk fremstillet* Kristiania: Dybwad.

Innhold

KAPITTEL 1 HVA ER RETTSPSYKIATRI?	17
<i>Pål Grøndahl og Ulf Stridbeck</i>	
Ny straffelov	18
Sakkyndige og mandat	20
Hvem kan straffes?	21
Strafffrihet – for hvem?	22
Psykose	22
Sterk bevissthetstrengsel	23
Psykisk utviklingshemmet i høy grad	24
Tilstander som kan gi straffnedsettelse	25
Særreaksjoner	26
Gangen i en judisuell observasjon	27
De sakkyndiges rolle	29
Kort om lov før og nå – og fremtiden?	29
Hvilket system skal vi ha?	30
Kontroverser og debatt; hva er egentlig rettspsykiatri?	31
DEL I ET FAGFELT BLIR TIL: FORTIDEN	35
KAPITTEL 2 HVORDAN UTILREGNELIGHET BLE ET PSYKIATRISK PROBLEM	36
<i>Svein Atle Skålevåg</i>	
Innledning	36
Tilregnelighetsbegrepet blir til	37
Avsindighet som en kroppslig tilstand	39
Galskap, avsindighet og en norsk kriminallov	43
Sinnssykdom og utilregnelighet	45

10 INNHOLD

KAPITTEL 3 OM SIKRING OG FARLIGHETSERKLÆRINGER I RETTSPSYKIATRIEN ...	51
<i>Hilde Dahl og Øyvind Thomassen</i>	
Innledning	51
Juridisk hodebry	52
Debatt og nye ordninger	54
Kriminalasylet og Reitgjerdet, 1895 og 1923	55
Straffeprosesslov, straffelov og farlighetserklæringer	57
De farlige og de vanskelige	60
Avslutning	64
KAPITTEL 4 DEN RETTSMEDISINSKE KOMMISJON	67
<i>Birsen Erkmen</i>	
En «retsmedicinsk Kommission med Sæde i Krisitania»	67
Situasjonen og reformbehovet i 1896	68
Starten	69
Reglementet	70
Årsrapporter	71
Rådgivning	72
Kvalitetssikring og kontroll	72
Gode erklæringer?	74
Kvalitetssikring	75
Rettspsykiatriske undersøkelser	75
KAPITTEL 5 DEN RETTSMEDISINSKE KOMMISJON I PRAKSIS:	
SYNET PÅ HOMOSEKSUALITET	78
<i>Runar Jordåen</i>	
Abnorm, men tilrekneleg?	78
Ein ekspanderande art	79
Mellom strafferett og psykiatri	80
Perversjon på tiltalebenken	82
Rettspsykiatrisk homotrøbbel	83
Den rettsmedisinske kommisjon ryddar opp	84
Problematiske drifter	87
Konklusjon	88
DEL II «I VILLELSE OG RASERI»: UTILREGNELIGHETSTILSTANDER	91
KAPITTEL 6 PSYKOSE	92
<i>Anja Vaskinn</i>	
Hva er psykose?	99
Hva er psykose ut fra vitenskapelige kriterier?	100
Hvordan kan man utrede psykose?	101

Hvordan kan man utrede psykose ved særlig tvil?	103
Hvilke feil gjør vi ved vurdering av psykose?	104
Psykose og vold	105
KAPITTEL 7 BEVISSTHETSFORSTYRRELSE	108
<i>Pål Grøndahl</i>	
Om bevissthet, sterkt bevissthetsforstyrrelse og litt til	114
Hva er bevissthet?	115
Hva sier loven?	115
Hva er sterkt bevissthetsforstyrrelse?	116
Bevissthetsforstyrrelser i straffeloven	117
Mulige årsaker til bevisstløshet	119
Hvorfor straffri?	119
Kort gjennomgang av noen organisk relaterte bevissthetsforstyrrelser	120
Rusrelaterte bevissthetsforstyrrelser	120
Nevrologiske anfallstilstander, deriblant epileptiske	121
Søvngjengeri	122
KAPITTEL 8 PSYKogene BEVISSTHETSFORSTYRRELSE	126
<i>Pål Grøndahl og Svein Magnussen</i>	
Patogene årsaker: Amnesi og dissosiasjon	134
Dissosiasjon og straffbare forhold	134
Årsaker til dissosiasjon	135
Dissosiasjon og hukommelsestap – et funn for media og film	136
Omfang av hukommelsestap	137
Er amnesi for alvorlig voldshandlinger troverdig?	138
Hva tror psykologer, psykiatere og sakkyndige om å glemme et drap?	139
Hvordan konkluderer de sakkyndige vedrørende bevissthetsforstyrrelser	141
Hvordan står de sakkyndiges konklusjoner og metoder seg?	141
Hvordan utrede bevissthetsforstyrrelser?	142
KAPITTEL 9 PSYKISK UTVIKLINGSHEMMING	146
<i>Erik Søndenaa</i>	
Hva er psykisk utviklingshemming?	153
Psykisk utviklingshemming og sårbarhet	154
Hvordan fungerer strafferetten i saker der utviklingshemmede er siktet/tiltalt?	156
Identifikasjon og kommunikasjon	158
KAPITTEL 10 STEMNINGSFORSTYRRELSE	162
<i>Trond F. Aarre</i>	
Kva er stemningslidinger?	169
Førekomst og forløp	172

12 INNHOLD

Utgreiling og diagnostikk	173
Stemningslidingar og psykose	174
Kva kan gå galt i den rettspsykiatriske vurderinga av stemningslidingar?	175
KAPITTEL 11 RUSUTLØST PSYKOSE	177
<i>Lene Chr. Holum</i>	
Rusutløst psykose eller psykotisk grunnlidelse?	184
Litt om lovverk og rollefordeling	184
Hvorfor bevissthetsforstyrrelse og ikke psykose?	185
Noen vurderinger fra Høyesterett	186
Forekomst og sammenheng – rus og psykisk lidelse	187
Forståelse og diagnostisering	188
Utredning	189
Høna eller egget?	191
DEL III «VED SYKESENG»: ULIKE KLINISKE TILSTANDER OG ATFERD ...	193
KAPITTEL 12 DYSSOSIALITET OG PSYKOPATI	194
<i>Alv A. Dahl</i>	
Oppsummering av Eiriks sentrale psykiske symptomer og væremåter	199
Hva feiler det Eirik?	200
Kort historikk	201
Hvorfor er ikke psykopati noen diagnose?	203
Hva er forekomsten?	204
Hvordan vurdere dyssosial/antisosial personlighetsforstyrrelse/ psykopati i rettspsykiatrisk sammenheng?	205
Kan psykopati behandles?	206
KAPITTEL 13 PARTNERDRAP	208
<i>Solveig Karin Bø Vatnar</i>	
Risiko- og sårbarhetsfaktorer for partnerdrap	216
Risiko- og sårbarhetsfaktorer	216
Kontekstuelle, sosiodemografiske og kliniske risikofaktorer	217
Partnervold før drapet	218
Partnerdrap med påfølgende suicid: en undergruppe	219
Kontakt med helse, politi og hjelpeapparat etter partnervold, før partnerdrap	219
Norsk partnerdrapsstudie 2013–2015	220
Teoretisk rammeverk: Interaksjonelt perspektiv	220

KAPITTEL 14 STALKING (PERSONFORFØLGELSE)	224
<i>Kjersti Narud</i>	
Stalking (personforfølgelse)	231
Innledning	231
Hva er stalking?	232
Utbredelse av stalking	233
Hvem er stalkerne?	234
Former for stalking	235
Noen kjennetegn på stalking i nære relasjoner	236
Hvem er de utsatte?	238
Stalking av offentlige personer	238
Årsaker og forklaringsmodeller	239
Tilregnelighet og stalking	240
KAPITTEL 15 BRANNSTIFTELSE	243
<i>Pål Grøndahl</i>	
Brannstifteren – hvem er det?	247
Seksuell tenning eller andre motiver?	248
Barns lek med ild, et normalfenomen	249
Hvem er ildspåsætterne?	250
Psykose og rettsspsykiatri	251
Summa summarum	252
KAPITTEL 16 FALSKE TILSTÅELSER	255
<i>Ulf Stridbeck</i>	
Falske tilståelser	264
Teori	266
Avsløring av falske tilståelser	269
Faktorer som kan øke risikoen for falske tilståelser	270
DEL IV «IT AIN'T NECESSARILY SO»: METODIKK OG UTREDNING	273
KAPITTEL 17 PREJUDISIELLE OBSERVASJONER	274
<i>Pål Grøndahl</i>	
Prejudisiell observasjon	282
Formål	283
Hvordan foretas en prejudisiell observasjon?	284
Tilsvarende ordning i andre land	285
Hvor smart er ordningen?	285
Om formålet, igjen	286

KAPITTEL 18 RISIKOVURDERING	288
<i>Stål Bjørkly og Pål Grøndahl</i>	
Risikovurdering og sedelighetsproblematikk	296
Kort om risikovurdering av vold	296
Risikovurdering av seksualisert vold	299
Kommentarer til den beskrevne saken	301
Overgrep mot barn – virker terapi?	302
KAPITTEL 19 SIMULERING	307
<i>Pål Grøndahl</i>	
Hva er simulering?	316
Forekomst av simulering	317
Hvordan vurdere?	317
Hvordan vurdere simulering?	318
Strukturert vurdering	319
Rapportering og vitnemål om simulering	322
KAPITTEL 20 PAULSHUSSAKEN	324
<i>Mari Johansen</i>	
Lang vei mot tvangsinnslegging	324
Fogden i Moss mener Paulshus plages av en «fix» idé	325
Ny hugging i Bruusgaardskogen og ny rettssak	327
Kolsrød og de Besche vil tvinge Paulshus til konkurs	327
Mentalundersøkelsen	328
Stormannsgalskap og vrangforestillinger – Paulshus såkalte storsinn	330
Querulant paranoia – klageavvind	331
Opplösung av formuesfellesskapet	332
Arrestasjon og rett til Gaustad	333
Vergemållssak og erstatningssaker	333
Innrømmelser	335
KAPITTEL 21 HVORFOR TAR EKSPERTER FEIL – BESLUTNINGSTEORETISKE BETRAKTNINGER	337
<i>Pål Grøndahl</i>	
Hvorfor tar eksperter feil?	337
De viktigste heuristikkene	338
Ekspertise og erfaring	342
Problem – og løsninger	343

DEL V ET FAGFELT BLIR TIL: FREMTIDEN?	347
KAPITTEL 22 GALSKAP OG STRAFF I FORTID, NÅTID OG FREMTID	348
<i>Bernt Gran</i>	
Evig utredning	349
Lex Breivik	350
Juridisk isolasjonisme	351
Prinsippenes historie	352
Den fakultative regel	357
Sannsynligheten for galskap	358
Fremtidens utilregnelighetsstandard	360
DEL VI SKRÅBLIKK PÅ RETTSPSYKIATRIEN	365
KAPITTEL 23 VÅRE ERFARINGER	366
RETTSPSYKIATRI SETT MED EN DOMMERS BLIKK	367
<i>Ellen Mo</i>	
RETTSPSYKIATRI SETT MED EN AKTORS BLIKK	376
<i>Inga Bejer Engh</i>	
Profesjonalitet og kommunikasjon	377
Kritikk	378
Noen refleksjoner rundt tilregnelighetsreglene	379
RETTSPSYKIATRI SETT MED EN FORSVARERS BLIKK	382
<i>Gunhild Lærum</i>	
Innledning	382
Før oppnevnelsen	382
Den sakkyndiges rapport	383
De sakkyndige i retten	383
Til ettertanke	385
RETTSPSYKIATRISK SAKKYNDIGHET SETT MED EN OBSERVANDS BLIKK	386
<i>Anonym</i>	
Arrestasjonen	386
Fengsling og varetekt	386
Skal, skal ikke?	387

16 INNHOLD

Møte med de sakkynlige	387
Rettssaken	390
Barn, voksen, kriminell?	390
Forsoning	391
EN NESTORS BLIKK PÅ NORSK RETTSPSYKIATRI	392
<i>Bjørn Gunby</i>	
50 år+ i rettspsykiatrisk arbeid	392
Begynnelsen	392
Antall saker. Samarbeidspartnere	393
Endringer og utvikling	394
Endringer i straffeloven fra 2002 og psykisk helsevernloven fra 2001	394
Alvorlige symptomer – mangelfull behandling – trist resultat	395
Et helt annet forløp under dom til tvungent psykisk helsevern	396
BIDRAGSYTERE	399
VEDLEGG 1 UTFORMING AV RETTSPSYKIATRISKE ERKLÆRINGER	403
VEDLEGG 2 VITNEMÅL I RETTEN	405
Å være til stede i retten	405
Tolv regler for et godt og profesjonelt vitnemål	406
VEDLEGG 3 LOVSPEIL	409
STIKKORD	411

KAPITTEL 1

Hva er rettsspsykiatri?

Pål Grøndahl og Ulf Stridbeck

«Rettsspsykiatri, læren om de psykiske lidelser og avvikende tilstander som ifølge straffeloven og sivilretten har krav på en særegen strafferettlig eller sivilrettlig behandling. Når det skal bringes på det rene om slike forhold foreligger, vil de rettslige instanser, påtalemynndighet eller domstoler, benytte seg av psykiatrisk sakkunnskap.»

Store norske leksikon

Dersom en person begår et lovbrudd og blir tatt, er det vanlig å reagere med straff. Samtidig har de fleste land med et velutviklet og sivilisert rettssystem, en rettsstat, unntak fra en slik generell regel om straff. I Norge finnes det fire betingelser for å kunne straffe en person. Dersom en av disse betingelsene ikke er til stede, er det ikke lenger et grunnlag for å dømme en person. De fire såkalte straffbarhetsvilkårene er:

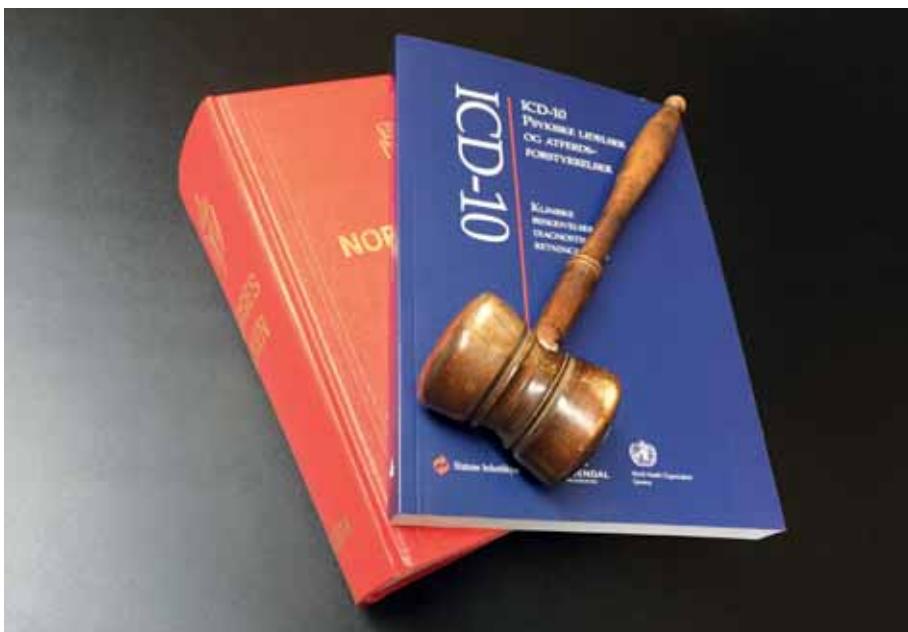
- 1 *Lovsprinsippet.* Handlingen må rammes av et straffebud.
- 2 Det må ikke foreligge objektive *straffrihetsgrunner*, eksempelvis nødverge eller nødrett.
- 3 *Skyld.* Vedkommende må ha utvist subjektiv skyld, enten ved å ha utvist en straffbar intensjon (forsett) eller ikke å ha vært aktsom nok (uaktsomhet).
- 4 Gjerningspersonen må være strafferettlig *tilregnelig*.

Denne boken skal handle om det siste punktet – *tilregnelighet* – og det fagfeltet som bistår domstolene i å vurdere tilregnelighet – rettsspsykiatri.

Ny straffelov

Gjeldende straffelov ble vedtatt i 2005, men ble ikke iverksatt før i 2015 på grunn av dataproblemer. Politiets datasystem har vært foreldet og ute av stand til å håndtere over 300 lovendringer. Det skal være rettet opp nå.

Jussen er navnet i rettspsykiatrien, og rettspsykiatrisk sakkyndige gir retten råd i vurderingen av den antatte gjerningspersonens tilstand på den tiden da den påståtte straffbare handlingen ble begått.

Figur 1.1 Rettspsykiatri er styrt av jussens behov for psykiatrisk og psykologisk ekspertise.
Kilde: Gyldendal Akademisk

Det er straffeloven (strl.) § 20 som regulerer hvilke tilstander som faller inn under utilregnelighet i Norge, og den lyder som følger:

For å kunne straffes må lovbryteren være tilregnelig på handlingstidspunktet. Lovbryteren er ikke tilregnelig dersom han på handlingstidspunktet er: a) under 15 år, b) psykotisk, c) psykisk utviklingshemmet i høy grad, eller d) har en sterk bevissthetsforstyrrelse.

Den nye 2005-loven viderefører bestemmelsen i straffeloven av 1902 § 44 om tilregnelighet, med visse endrete formuleringer, men få reelle endringer. Uttrykket «bevisstløs» er i ny lov erstattet med «sterk bevissthetsforstyrrelse». En forandring

i den nye loven er at begrepet «tilregnelighet» står i loven, nå som pedagogisk overskrift til § 20. Det er viktig å ha med seg at de tre årsakene til utilregnelighet er juridiske *tilstander* som observanden skal ha hatt på handlingstiden. De er ikke diagnoser. En del har nok misforstått dette. Under 22. juli-rettssaken var mange opptatt av om Anders Behring Breivik hadde slik eller slik diagnose, og intet mindre en syv diagnoseforslag ble lansert over en lav terskel. Forslagene bar preg av å være mer eller mindre godt grunngitt. Det de sakkyndige skal ta stilling til, er hvilken tilstand gjerningspersonen var i på tiden for den påklagede handlingen. Diagnosen kan bare gi en indikasjon på hva slags psykisk lidelse som ligger bak observandens tilstand på handlingstiden.

Ifølge strl. § 80 bokstav f, g og h er det tre tilstander som kan gi mulighet for straffenædsettelse: Den første er «alvorlig psykisk lidelse med en betydelig svekket evne til realistisk å vurdere sitt forhold til omverdenen, men ikke er psykotisk». Den andre tilstanden er «psykisk utviklingshemmet i lettere grad» og den tredje er «noe mindre sterkt bevissthetsforstyrrelse» enn den sterke bevissthetsforstyrrelse som fritar for straff etter § 20 bokstav d.

I denne boken skildrer vi en rekke rettspsykiatriske saker. De er avgjort under 1902-loven og det var § 44 som regulerte spørsmål knyttet til utilregnelighet og § 56c som regulerte tilstander som kunne gi straffenædsettelse. Men selv om loven er endret får det ikke direkte konsekvenser for skildringen av historiene: Den nye loven inneholder ikke praktiske endringer. Slik er det å skrive bok om rettspsykiatri; lover og praksis endrer seg og det kan være pedagogiske utfordringer som følger med slike endringer. Vi har valgt å la henvisningene til 1902-loven stå fordi det var den som gjaldt da de sakene som er omtalt utspilte seg. Samtidig har vi laget et «lovspeil» som vedlegg 3, der de nye 2005-bestemmelsene speiles mot 1902-loven. Ved henvisning til lovbestemmelser i bokens øvrige kapitler markerer vi de bestemmelserne som et tatt med i lovspeilet med en stjerne (*). Ordet «bevisstløs» i 1902-loven er i 2005-loven erstattet med «sterk bevissthetsforstyrrelse». Vi har derfor, i dette tilfellet, valgt å skrive bevisstløs/sterk bevissthetsforstyrrelse fortløpende i teksten.

I Norge er det retten som oppnevner rettspsykiatrisk sakkyndige: psykiatere og psykologspesialister. I noen tilfeller kan en ikke-spesialist oppnevnes sammen med en spesialist til å foreta en judisiell (rettlig) observasjon. Men det er ikke til hinder for at partene (oftest forsvareren) kan velge å konsultere en egen sakkyndig som sakkyndig vitne i retten. I flere andre, eksempelvis anglosaksiske land, er det partene selv (aktor og forsvarer) som oppnevner sine egne sakkyndige.